

Віктор ДАВИДЕНКО,
провідний спеціаліст відділу міжнародного
співробітництва, протоколу та перекладів
міжнародно-правового управління
Генеральної прокуратури України

ТИПОВІ СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З УХИЛЕННЯМ ВІЙСЬКОВО- СЛУЖБОВЦІВ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

Ключові слова: спосіб вчинення злочину; військовослужбовці; ухилення від служби; симуляція хвороби; самокалічення; дезертирство; підробка документів; давання хабара; відмова від несення військової служби.

Проходження військової служби в Україні передусім ґрунтується на принципі суворого дотримання військової дисципліни, оскільки бездоганне виконання кожним військовослужбовцем своїх службових обов'язків є домінуючим чинником підтримки постійної бойової готовності й високої боєздатності військ.

Особливо небезпечними для підтримання статутного правопорядку у Збройних силах України є військові злочини, пов'язані з ухиленням військовослужбовців від несення обов'язків військової служби. Статистичні дані Головного управління військових прокуратур Генеральної прокуратури України за 2010 рік свідчать, що саме злочини, пов'язані з ухиленням військовослужбовців від військової служби, найбільш поширені і мають негативну тенденцію до зростання (їх кількість порівняно з 2009 роком збільшилася з 90 до 114, тобто на 27%). Отже, проблема існує, а тому набувають актуальності теоретично-прикладні дослідження, спрямовані на підвищення ефективності протидії злочинам зазначеного виду.

Вагомі праці у цій галузі підготували вітчизняні науковці В.П. Базов, П.П. Богуцький, В.П. Бодаєвський, В.В. Бондарев, В.О. Бугаєв, С.І. Дячук, О.О. Зархін, М.І. Карпенко, В.Й. Пашинський, М.М. Прохоренко, М.М. Сенько, С.С. Тюрін, М.С. Туркот, О.С. Ткачук, М.І. Хавронюк, В.В. Чумак, В.О. Шамрай. Проте роботи вказаних учених стосуються переважно кримінально-правової характеристики та кваліфікації військових злочинів. Разом із тим потреби слідчої практики

вимагають розробки методики їх розслідування та надання відповідних дієвих криміналістичних рекомендацій. Саме цим проблемам присвячені окремі роботи українських криміналістів, які одними з перших на монографічному рівні зробили спробу криміналістичного аналізу, а також заклали основи методики розслідування окремих видів військових злочинів [1]. Аналогічну мету ставить перед собою і автор, зокрема намагатиметься у даній статті розглянути типові способи вчинення пов'язаних з ухиленням від несення обов'язків військової служби злочинів як елемент їх криміналістичної характеристики.

У розділі XIX Кримінального кодексу України (КК України) військові злочини умовно поділяються за конкретним об'єктом посягання на окремі групи. У свою чергу, в кожній із зазначених груп склади злочинів розмежовуються за способами злочинного посягання у різноманітті їх форм та проявів. До групи злочинів, пов'язаних з ухиленням військовослужбовців від несення обов'язків військової служби, або, інакше кажучи, злочинів проти порядку проходження військової служби, належать: самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України), дезертирство (ст. 408 КК України), ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК України). Але перш ніж здійснити аналіз типових способів вчинення даного конкретного виду злочинів вважаємо за необхідне розглянути їх загальне поняття та значення для формування криміналістичної характеристики і відповідної методики розслідування.

Спосіб вчинення підлягає встановленню при розслідуванні будь-якого злочину, оскільки відповідно до ст. 64 Кримінально-процесуального кодексу України стосується об'єктивної сторони складу злочину і входить до предмета доказування. Він має і суттєве значення у методиці розслідування окремих видів злочинів, тому що відомості про нього є фактичною базою для висування та перевірки типових слідчих і розшукових версій, вирішення інших завдань з розкриття та розслідування цих злочинів. Тобто саме типовий спосіб вчинення злочину є одним із основних елементів його криміналістичної характеристики, який визначає основні шляхи і напрями розслідування [2, 178].

У криміналістиці спосіб вчинення злочину розглядається як певна система дій і прийомів з підготовки, вчинення й приховування злочину, яка детермінується рядом об'єктивних і суб'єктивних факторів [3, 10]. До об'єктивних факторів, що впливають на спосіб вчинення злочину, належать: умови зовнішнього середовища, в якому скоєно злочин (особливості місця і обстановки); час вчинення; знаряддя; зв'язок із предметом посягання, стосунки злочинця з потерпілою особою тощо. До суб'єктивних факторів, що характеризують особу злочинця та обумовлюють спосіб вчинення злочину, належать: мета злочину, бо вона визначає в загальному вигляді засоби та умови її досягнення; наявність у злочинця професійних знань, умінь і навичок; соціальні, психологічні та фізичні особливості злочинця; ціннісні орієнтири. Оскільки на спосіб вчинення конкретного виду злочину впливає конкретна сукупність факторів, серед яких один або декілька можуть мати домінуюче значення, спосіб вчинення злочину як в теоретичному, так і практичному аспектах має вивчатися у поєднанні з означеними факторами.

Аналіз судово-слідчої практики, спеціальної літератури та чинного законодавства дає можливість виділити найбільш типові способи вчинення злочинів проти порядку проходження військової служби. Розглянемо їх докладніше.

Самовільне залишення військовослужбовцем військової частини або місця виконання ним своїх службових обов'язків. Самовільне залишення військовослужбовцем території військової частини або місця служби здійснюється без дозволу правочинного начальника, як правило, шляхом вільного

проходу через КПП, подолання огорожі через заздалегідь підготовлений лаз або пролом, сховавшись у транспортному засобі, який залишає межі військової частини або місця служби на законних підставах. При цьому військові частини або місця служби – це підрозділи, команди, заклади, установи, формування, де згідно зі своїми посадовими обов'язками чи наказами або вказівками командування військовослужбовець повинен перебувати на службі. Їх розташуванням є територія казарменого, табірною, похідного чи бойового розміщення частини, у списки якої включений військовослужбовець [4, 127]. Територією військової частини під час розташування військ на полігонах (у таборах) є межі полігону (табору), за які особовому складу виходити заборонено, вони оголошені наказом командира військової частини відповідно до ст. 366 Статуту внутрішньої служби Збройних сил України (Статут) [5]. Відповідно до статей 179–186 Статуту та п. 14 ст. 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [6], за письмовим розпорядженням міністра оборони України, його заступників та командувачів військ оперативних командувань, військові частини можуть розташовуватися у населених пунктах в адміністративних або інших придатних для житла будівлях (приміщеннях) на умовах, визначених законодавством. У такому випадку територією військової частини вважається межа розташування, визначена наказом командира військової частини, відповідно до ст. 181 Статуту.

У деяких випадках місце служби не збігається із розташуванням військової частини. Відповідно до п. 3 ст. 24 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» військовослужбовці вважаються такими, які виконують обов'язки військової служби: 1) на території військової частини або в іншому місці роботи (занять) протягом робочого (навчального) часу, включаючи перерви, встановлені розпорядком (розкладом занять); 2) на шляху прямування на службу або зі служби, під час службових поїздок, повернення до місця служби; 3) поза військовою частиною, якщо перебування там відповідає обов'язкам військовослужбовця або його було направлено туди за наказом відповідного командира (начальника); 4) під час виконання державних обов'язків, у тому числі у випадках, якщо ці обов'язки не пов'язані з

військовою службою; 5) під час виконання обов'язку з урятування людського життя, охорони державної власності, підтримання військової дисципліни та охорони правопорядку. В таких випадках місцем служби вважається місце фактичного виконання особою обов'язків щодо військової служби [7].

Нез'явлення вчасно без поважних причин на службу. Нез'явлення вчасно на службу полягає зазвичай у тому, що, залишивши частину або місце служби на законній підставі (звільнення із частини, відрядження, переведення до нового місця служби, з лікувальної установи, відпустка тощо), військовослужбовець перебуває поза частиною понад визначений йому строк і тому несвоєчасно, із запізненням, прибуває до місця служби. На практиці наявні випадки, коли військовослужбовець виконує певне завдання поза розташуванням військової частини (наприклад, посильний направляється за місцем проживання офіцера, щоб повідомити його про необхідність з'явитися в частину) і не повертається вчасно без поважних причин на службу та ухиляється від неї понад три доби, але не більше місяця.

Поважними причинами вважаються об'єктивні фактори, що перешкоджають військовослужбовцю вчасно, тобто у строки, визначені в посвідченні про відрядження, з'явитися в частину: розпорядження старших начальників про продовження строку відрядження, хвороба, що позбавила його можливості своєчасно повернутися з відрядження, перешкода стихійного характеру [8]. Крім зазначених вище, поважними причинами нез'явлення вчасно на службу називають смерть або тяжку хворобу членів сім'ї військовослужбовця, затримання його правоохоронними органами у зв'язку з обставинами, не пов'язаними з незаконним перебуванням військовослужбовця поза межами військової частини або місця служби, непередбачена зупинка руху транспорту тощо [4, 128]. При встановленні поважних причин нез'явлення військовослужбовця вчасно на службу необхідно враховувати насамперед об'єктивні обставини, що перешкодили йому прибути на службу у встановлений строк, а також можливості особи, її фізичні та психічні якості, моральний стан у момент вчинення діяння та усю сукупність зовнішніх обставин, що примусили військовослужбовця діяти певним чином.

Розглядаючи такі типові способи ухилення військовослужбовців від військової служби, як самовільне залишення військової частини або місця служби і нез'явлення на службу, слід зазначити: якщо метою військовослужбовця було назавжди ухилитися від проходження служби, то його дії розглядаються як дезертирство, причому фактична тривалість перебування винного поза частиною або місцем служби на кваліфікацію в цьому випадку не впливає.

Заподіяння собі тілесного ушкодження (самокалічення). Ухилення від проходження служби можливе не тільки поза межами частини. Можливі ситуації, коли військовослужбовець, хоча й залишається на місці служби, але за допомогою обману фактично не виконує протягом певного часу свої обов'язки. Такими типовими способами є заподіяння собі тілесного ушкодження (самокалічення), симуляція хвороби, підробка документів або інший обман.

Самокалічення як типовий спосіб ухилення від обов'язків військової служби полягає в навмисному заподіянні шкоди своєму здоров'ю шляхом ушкодження органів, тканин тіла. Метою вказаних дій є направлення на лікування й ухилення таким чином від виконання службових обов'язків протягом тривалого часу (наприклад, при незаконному одержанні відпустки з виїздом додому) або ж від виконання тільки окремих обов'язків військової служби (несення вартової служби, господарських робіт, участі у військових навчаннях, виїзду у відрядження тощо). Конкретний спосіб заподіяння шкоди здоров'ю полягає у використанні військовослужбовцем будь-яких знарядь (відрубання пальця сокирою, простріл м'яких тканин з вогнепальної зброї); штучному створенні захворювання (введення під шкіру токсичних речовин, проковтування металевих предметів); навмисному викликанні загострення дійсно наявного захворювання шляхом неправильного застосування медикаментозних засобів тощо. Також можуть мати місце випадки, коли шкода здоров'ю заподіюється не самим військовослужбовцем, а на його прохання товаришем по службі. Не виключене і «кваліфіковане» заподіяння тілесних ушкоджень медичними працівниками на прохання військовослужбовця. Це має стати предметом дослідження судово-медичної експертизи, побудови певних слідчих версій та їх перевірки.

Симуляція хвороби. Симуляція хвороби як типовий спосіб вчинення аналізованого нами виду злочинів полягає в удаваних скаргах на неіснуючі хвороби чи нездужання або у свідомому перебільшенні наявних симптомів захворювання (так звана агравація хвороби). При цьому симулюються як соматичні, так і психічні захворювання.

Підробка документів. При підробці документів військовослужбовець надає командуванню фіктивний за змістом документ для незаконного звільнення від виконання службових обов'язків. Таким документом може бути підроблена медична довідка про стан здоров'я родичів, телеграма про вигадане нещастя в родині, фіктивний виклик у правоохоронні органи, свідоцтво про народження дитини з піддробленою датою народження, що передбачає дострокове звільнення в запас, тощо. У всіх цих випадках підробка полягає в невідповідності дійсності (фіктивності) відомостей, що містяться в документі, посилаючись на які, військовослужбовець клопоче про звільнення від службових обов'язків усупереч законному порядку.

Обман. Що стосується іншого обману як типового способу ухилення від військової служби, то він полягає у наданні військовослужбовцем командуванню завідомо неправдивих відомостей про події або обставини, які слугують підставою для постійного чи тимчасового звільнення від військової служби, а також свідомому утаюванні від командування певної інформації з конкретною метою добитися таким способом незаконного звільнення від служби. Наприклад, військовослужбовець направляє на медичне обстеження замість себе іншого, дійсно хворого товариша по службі. Неправдиві відомості зазвичай стосуються різних юридичних, сімейних і особистих обставин, що, якби дійсно мали місце, були б законною підставою для звільнення від службових обов'язків.

Типовими способами вчинення даного виду злочинів є також ухилення від обов'язків військової служби шляхом *давання хабара* військовій службовій особі і *відмова від несення обов'язків військової служби*. Відмова може передбачати як відкриту заяву про небажання нести військову службу з подальшим фактичним припиненням виконання обов'язків, так і явне фактичне припинення виконання обов'язків військової служби, не супроводжуване відповідною заявою (військовослужбовець демонстративно не

виконує своїх обов'язків, ігнорує вимоги командира нести службу) [9, 68].

Отже, аналіз судово-слідчої практики, спеціальної літератури та чинного законодавства дає змогу виділити найбільш типові способи скоєння злочинів, пов'язаних з ухиленням від військової служби: самовільне залишення військовослужбовцем території військової частини або місця служби; нез'явлення вчасно без поважних причин на службу; заподіяння собі тілесного ушкодження (самокалічення); симуляція хвороби; підробка документів; інший обман, а також відмова від несення військової служби. Криміналістичне значення окреслення типових способів вчинення наведених злочинів полягає в наступному.

Скоєння злочину певним способом включає сукупність різних методів підготовки, реалізації злочинного умислу та приховування слідів. Тому за наявності окремих слідів або інших даних, що вказують на спосіб вчинення конкретного злочину, є можливість висувати версію про відповідний спосіб вже при огляді місця події і виявляти заздалегідь передбачені місця локалізації цих матеріальних чи ідеальних слідів, цілеспрямовано й ефективно проводити слідчі дії та оперативно-розшукові заходи. Спосіб скоєння злочину виявляється у вчиненні певних дій, відображається в обстановці та інших речових елементах середовища у вигляді змін. Ці зміни несуть інформацію про спосіб та опосередковано про фактори, що його детермінують.

Способи вчинення злочинів повторюються, і ця закономірність є дуже важливою для розробки криміналістичної характеристики та відповідної окремої методики розслідування злочинів проти порядку проходження військової служби. Повторюваність способу вчинення злочинів обумовлюється повторюваністю об'єктивних і суб'єктивних факторів, що детермінують умови аналогічної злочинної діяльності й таким чином детермінують повторюваність способу вчинення конкретного злочину. Слід мати на увазі те, що означені фактори як за змістом, так і за структурою конкретні та індивідуальні, а тому при розробці методики розслідування злочинів, пов'язаних з ухиленням від військової служби, може йтися лише про типову схожість способів вчинення певних злочинів, обумовлену збігом видових ознак.

Дані про типовий спосіб вчинення таких злочинів дають підстави робити припущення про певну групу або коло осіб, серед яких необхідно проводити пошук злочинця.

Для попередження злочинів проти порядку проходження військової служби вивчення типових способів їх підготовки, вчинення та приховування має суттєве значення. Узагальнення й аналіз практики розкриття та розслідування цих злочинів, вияв-

лення характерних ознак дають можливість сформувати криміналістичні рекомендації щодо їх попередження та припинення.

Вивчення типових способів вчинення злочинів, пов'язаних із ухиленням від військової служби, має значення і для криміналістичного прогнозування можливої появи раніше невідомих способів вчинення цих злочинів та здійснення заходів профілактичного характеру.

Список використаних джерел:

1. Давиденко В.С. Розслідування насильницьких злочинів, вчинених військовослужбовцями: проблеми тактики та методики: моногр. / Давиденко В.С. – К.: Атіка, 2010. – 272 с.
2. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы: от теории к практике / Белкин Р.С. – М.: Юридическая литература, 1988. – 302 с.
3. Зуйков Г.Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.715 «Уголовное право и уголовный процесс» / Г.Г. Зуйков. – М., 1970. – 35 с.
4. Хавронюк М.І. Військові злочини: комент. законодавства / М.І. Хавронюк, С.І. Дячук, М.І. Мельник; відп. ред. М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. – К.: А.С.К., 2003. – 272 с.
5. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: затверджений законом України від 24 березня 1999 року // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22–23. – Ст. 194.
6. Про правовий режим воєнного стану: закон України від 6 квітня 2000 року із змінами від 7 жовтня 2010 року // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 28. – Ст. 224.
7. Про військовий обов'язок і військову службу: закон України від 25 березня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 385.
8. Положення про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців: затверджені указом Президента України від 7 листопада 2001 року № 1053/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 46. – 30 листопада. – Ст. 2039.
9. Панов М.І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) / М.І. Панов, В.І. Косинюк, С.О. Харитонов. – Х.: Харків юридичний, 2006. – 172 с.

Віктор ДАВИДЕНКО

**ТИПОВІ СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З УХИЛЕННЯМ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ**

Резюме

Розглядаються типові способи вчинення злочинів, пов'язаних з ухиленням військовослужбовців від військової служби, у структурі криміналістичної характеристики даного виду злочинів.

Віктор ДАВЫДЕНКО

**ТИПИЧНЫЕ СПОСОБЫ СОВЕРШЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ
С УКЛОНЕНИЕМ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ ОТ ВОИНСКОЙ СЛУЖБЫ**

Резюме

Рассматриваются типичные способы совершения преступлений, связанных с уклонением военнослужащих от несения воинской службы, в структуре криминалистической характеристики данного вида преступлений.

Victor DAVYDENKO

**TYPICAL WAYS OF COMMITTING CRIMES CONNECTED
WITH AVOIDING MILITARY DUTY BY SERVICEMEN**

Summary

Typical ways of committing crimes connected with avoiding military duty by servicemen in the structure of criminalistic characteristic of that type of crime are considered.